

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Дипломна робота

Магістр

(освітній ступень)

на тему: «Гендерні особливості особистості жінок, що займають керівні посади»

«ХАІ.704.7-96Пс1/2.21В.053 422-9/19ДР».

Виконала: студентка 2 курсу групи №7-96Пс 1/2

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма: «Психологічне

консультування та психотерапія»

(найменування)

Василенко І. О.

(прізвище й ініціали студента)

Керівник: Васильєва-Лінецька Л.Я.

(прізвище й ініціали)

Рецензент: Фролова Є В.

(прізвище й ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ Й РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ.....	5
1.1. Основні напрями у вивченні розвитку особистості.....	5
1.2. Теорії особистості в зарубіжній та вітчизняній психології.....	10
1.3. Структурні характеристики особистості.....	11
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
2.1. Характеристика вибірки	19
2.2 . Характеристика методів дослідження	19
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК-КЕРІВНИКІВ.....	22
3.1. Особливості прояву гендерних характеристик акцентуації характеру жінок-керівників.....	22
3.2. Особливості прояву мотиваційної сфери в структурі особистості жінок-керівників.....	27
3.3. Гендерні особливості сприйняття Я-реального і Я-ідеального в сенсожиттєвих орієнтаціях жінок-керівників.....	30
3.4. Психологічні особливості структурних компонентів особистості жінок-керівників.....	34
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	40
ДОДАТКИ.....	43

ВСТУП

Характерною особливістю нашого суспільства є тенденція зростання чисельності жінок, які займають керівні посади у всіх сферах бізнесу, економіки, політики. Це обумовлено тим, що суспільство починає відходити від старих гендерних стереотипів (жінка-мати, жінка-берегиня вогнища) і значущі риси особистості жінок, такі як відповідальність, комунікабельність, здатність бачити декілька рішень проблеми і т.д. набувають особливої цінності в управлінській сфері.

Дослідження структури особистості представлені в роботах вітчизняних психологів (В. Н. Мясичева, А. Г. Ковальова, Б. Г. Ананьєва, В. С. Мерліна, С. Л. Рубінштейна, А. Н. Леонтьєва), де основними структурними компонентами особистості є: темперамент, спрямованість, задатки, мотиви, соціальна активність, характер діяльності індивіда. В роботах зарубіжних психологів (А. Маслоу, К. Роджерса, З. Фрейда, Г. Олпорта, В. Штерна) особистість розглядають як структурну характеристику, що складається з концептуальних одиниць, які визначають поведінку і психофізіологічні особливості індивіда.

На підставі досліджень особистості керівників була висунута функціональна модель структури особистості (А. В. Батрашев, А. Л. Журавльов, Р. Л. Кричевський), де в структурі особистості керівника виділили три рівні: психофізіологічний - когнітивні функції; психологічний - темперамент, характер, здібності; соціальний - світогляд, цінності.

Особливого значення набувають дослідження, присвячені психологічним і особистісним особливостям жінок, що займають високі соціальні та політичні посади (Г. В. Турецька, А. Є. Чирикова, Г. Г. Силласте, М. П. Колмакова). У них йдеться про те, що незважаючи на економічні проблеми суспільства, професійна праця в сучасних умовах є не тільки засобом забезпечення матеріального добробуту, а й джерелом духовного

зростання, сферою реалізації потреби в самоактуалізації з позицій її ідеалів і високого рівня самосвідомості особистості.

Теоретичний аналіз проблеми структури особистості сучасних жінок-керівників визначив актуальність і тему нашого дослідження "Гендерні особливості особистості жінок, що займають керівні посади".

Мета дослідження: визначити основні компоненти особистості жінок, що займають керівні посади.

Об'єкт дослідження: особистість жінок-керівників.

Предмет дослідження: психологічні особливості особистості жінок-керівників.

Поставлена мета визначила наступні завдання:

1. Провести теоретичний аналіз проблематики вивчення структури особистості жінок-керівників.

2. Вивчити прояв гендерних особливостей акцентуацій характеру жінок-керівників.

3. Розкрити особливості прояву потребнісно-мотиваційної сфери в структурі особистості жінок-керівників.

4. Розкрити гендерні особливості сприйняття свого Я-реального і Я-ідеального в контексті виявлених смисложиттєвих орієнтацій жінок-керівників.

5. Визначити психологічні особливості структурних компонентів особистості жінок-керівників.

У дослідженні брали участь жінки віком 35-45 років, що займають керівні посади. Загальна кількість вибірки-60 осіб. Для вирішення поставлених завдань були використані теоретичні методи: аналіз літератури, узагальнення; емпіричні методи: тести, опитувальники, проєктивні методики; математичні методи: середнє значення, t-критерій Ст'юдента, контент-аналіз, факторний аналіз. Результати методики оброблялися програмою SPSS Statistic 20.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ І РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1 Основні напрямки у вивченні розвитку особистості

У психології теорії розвитку особистості поділяють на дві великі групи. Відмінною особливістю першої є погляд на розвиток як на цілісний і неподільний процес (Г. Олпорт, Р. Кеттелл, К. Роджерс). Представники даного напрямку вважають, що процес розвитку характеризує особистість, яка постійно змінюється. З. Фрейд, Е. Еріксон, Ф. Піаже, Б. Г. Ананьєв, А. Н. Леонт'єв є представниками другого напрямку, розуміючи під розвитком процес, в якому відбувається постійне чергування, зміна певних періодів. Таким чином, у першому підході мова йде скоріше про кількісні зміни, що відбуваються в часі в результаті біологічних процесів в організмі і впливів навколишнього середовища. У рамках другого напрямку розглядаються якісні перетворення і новоутворення в поведінці, психічному, емоційному, інтелектуальному розвитку.

Процес розвитку особистості у вітчизняній психології прийнято розглядати в тісному зв'язку з соціалізацією і вихованням людини. Соціалізація особистості - це процес і результат засвоєння і подальшого активного відтворення індивідом соціального досвіду. Процес соціалізації нерозривно пов'язаний із спілкуванням і спільною діяльністю людей. Поняття соціалізації було введено в 1940-і рр.. в роботах Дж. Долларда і П. Міллера. В дослідженнях (Б. Скінера, Е. Торндайка, В. М. Бехтерева, А. Ф. Лазурський, П. П. Блонського) [9] розуміння соціалізації як адаптації робить акцент на особистості, її природної активності. Також, соціалізація акцентує увагу на суспільстві, характеризується перенесенням до нього, Я-концепцію особистості: норм, вимог, цінностей і т. д. суспільства (Е. Дюркгейм). Людина в даному випадку виступає як об'єкт впливу для суспільства. Разом з тим у цей процес також входить і подальше активне відтворення індивідом соціального досвіду (А. Бандура, Б. Бернштейн, Ф. О. Джірінг). [6] Виходячи

з теорії К. Юнга, кожному індивідууму властиве прагнення до індивідуалізації або до саморозвитку. Індивідуалізація - це процес самореалізації, процес, означаючий потребу бути «єдиною», «однорідною» істотою. Основними поняттями, що відображають особистісний розвиток, є: особистісний ріст, самовдосконалення, саморозвиток, життєвий шлях, розвиток потенціалу особистості, творча діяльність [6],

У психології рівень розвитку особистості часто співвідноситься зі ступенем її зрілості. Критерії зрілості, відповідно, постають критеріями соціалізації. Серед показників зрілості виділяють: широту соціальних зв'язків, представлених на суб'єктному рівні; міру розвитку особистості як суб'єкта; характер діяльності - від присвоєння до реалізації та свідомого відтворення; соціальну компетентність. К. Роджерс [31] розглядав відповідальність у тісному зв'язку з усвідомленістю, свободою бути самим собою, управлінням власним життям і вибором. У Г. Олпорта психічне здоров'я, розум, зрілість - поняття одного рівня. Він виділяє шість основних критеріїв зрілості: 1. Розширення почуття Я, яке поступово виникає в дитинстві. 2. Тепло у відносинах до інших. 3. Емоційна безпека (прийняття себе). 4. Реалістичне сприйняття, уміння і завдання. 5. Самооб'єктивація - розуміння, гумор. 6. Єдина філософія життя. У зрілої особистості обов'язково є чітке уявлення про свою мету життя. Важливо зазначити, що процес соціалізації не припиняється і в зрілому віці.

А. А. Реан [10], намагаючись узагальнити відомі підходи до психологічного розуміння рівня зрілості особистості, виділяє чотири критерії зрілості: відповідальність; терпимість; саморозвиток; позитивне мислення або позитивне ставлення до світу, що визначає позитивний погляд на світ.

На думку А. А. Реана [10], соціалізація відбувається як у результаті цілеспрямованого процесу виховання, так і за допомогою механізму соціального навчання і наслідування. Таким чином, виховання можна вважати однією з форм соціалізації.

В. Н. Мясичев [1] під вихованням розуміє процес взаємодії вихователя і вихованого. Істотною роллю у всьому процесі виховання відіграють взаємини. У цій взаємодії одним з найважливіших факторів є особистість самого вихователя і спілкування з ним. Діяльність самовиховання формується в результаті самопізнання та усвідомлення розбіжності реального Я і ідеального образу себе в майбутньому.

У психологічному предметі самовиховання виділяють: особистісне новоутворення; перебудову стереотипів, звичок, психологічних особливостей; підтримання цілісності, стабільності образу Я; якісне перетворення розуміння своєї сутності; внутрішні бар'єри внаслідок невдач самовиховання.

В процесі соціалізації та розвитку особистість все більше змінює уявлення про своє Я, формуючи Я-концепцію. У психології особистості виділяють Я-реальне і Я-ідеальне. Під першим розуміють щось справжнє, дійсно існуюче в особистості. Змістовна сторона Я-ідеального - думки, ідеї, прийняті особистістю як ідеал. Цілком логічно, що між Я-реальним і Я-ідеальним повинна бути різниця, і з цієї точки зору цікава теорія американських психологів Джозефа Луфті і Харрі Інґхем [32]. Вони запропонували модель під назвою «Вікно Джохаррі». Суть якої полягала в тому, що Я-концепція складається з 4 зон. Відкрита зона відповідає тому, що людина знає про себе і що також відомо іншим людям. Сліпа зона включає в себе те, що інші знають про людину, але йому самому це недоступно. Прихована зона - тут знаходиться те, що людина вважає за краще не розкривати нікому. Невідома зона укладає про людину все, що ще не пізнано ні їм самим, ні його оточуючими. Ця зона дуже важлива для розвитку особистості, оскільки включає в себе ресурси, потенціал особистісного зростання, цілі, ідеї.

Почуття Я, по Олпорту, поступово виникає в дитинстві, але не формується повністю в перші 3-4 роки або навіть перші 10 років. Воно продовжує розширюватися з досвідом, у міру збільшення кола того, в чому

людина бере участь [15]. У Адлера [15] Я - це стиль життя індивіда, який формується в перші 5 років життя дитини. На думку Д. А. Леонтьєва [19], Я - це форма переживань людиною своєї особистості, форма, в якій особистість відкривається сама собі. Я має кілька граней: Перша грань Я - це так зване тілесне чи фізичне Я, переживання свого тіла як втілення Я, образ тіла, переживання фізичних дефектів, свідомість здоров'я або хвороби. Друга грань Я - це соціально-рольовий Я, що виражається у відчутті себе носієм тих чи інших соціальних ролей і функцій. Третя грань Я - психологічне Я, яке включає в себе сприйняття власних рис, диспозицій, мотивів, потреб і здібностей. і відповідає на питання «який я?».

Четверта грань Я - це відчуття себе як джерела активності чи реактивності, переживання своєї свободи чи несвободи, відповідальності або відстороненості. Це те Я, яке є не уявленням про себе, а деякою первинною точкою відліку будь-яких уявлень про себе. Його можна назвати екзистенціальним Я, оскільки в ньому відбиваються особистісні особливості вищого екзистенціального рівня, особливості не конкретних особистісних структур, а загальних принципів відносин особистості з навколишнім її світом.

П'ята грань Я - це самовідношення чи сенс Я. Найбільш поверхневим проявом самовідношення виступає самооцінка - загальне позитивне або негативне ставлення до себе.

Самооцінка - це оцінка особистістю самого себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Як відзначає А. А. Реан [11], самооцінка відноситься до центральних утворень особистості, її ядра. Саме формування самооцінки відбувається в процесі діяльності та міжособистісної взаємодії. Ставлення людини до самої себе є найбільш пізнім утворенням у системі відносин людини до світу.

Існує ряд робіт в психології, де особистість характеризується розвиненим рівнем самосвідомості.

Самосвідомість особистості - це сукупність її уявлень про себе, що виражається в Я-концепції, і оцінка особистістю цих уявлень - самооцінка [31].

У процесі розвитку особистості самосвідомість все більше ускладнюється, і в міру збільшення числа образів формується інтегрований, глибокий і адекватний образ власного Я. Р. Ленг [31] пише, що самосвідомість включає в себе усвідомлення себе самим собою і усвідомлення себе як об'єкта спостереження когось іншого. Самосвідомість розвивається в міру того як дитина стає особистістю, свідомо виділяє себе зі світу інших людей. У загальній структурі особистості самосвідомість постає як складне інтегративне властивість її психічної діяльності. З одного боку, воно ніби фіксує підсумок психічного розвитку особистості на певних етапах, а з іншого - виступає в якості внутрішнього регулятора поведінки. Самосвідомість впливає на подальший розвиток особистості і, будучи одним з необхідних внутрішніх умов безперервності цього процесу, встановлює рівновагу між зовнішнім впливом, внутрішнім станом особистості й формами її поведінки.

В. В. Столін [20] виділяє такі «одиниці самосвідомості»: сенс Я, який містить когнітивний, емоційний і отношенческій компоненти. Теорія Століна зводиться до того, що множинність діяльностей призводить до множинності смислів Я, перетин діяльностей - до вчинків, вчинки - до конфліктних сенсів Я, конфліктний сенс Я, в свою чергу, дає хід розвитку та подальшій роботі самосвідомості.

У процесі формування самосвідомості, як зазначає Б. І. Додонов [20], особливої інтенсивності і глибини досягає емоційно-ціннісне ставлення людини до себе. Різноманітні почуття, емоційні стани, пережиті в різний час в різних ситуаціях життя, утворюють емоційний «фонд» самосвідомості. Це становить основу самооцінки, процес становлення якої не має меж у часі. Самооцінка визначає і направляє весь процес саморегулювання. Результат

цього процесу прямо поєднан з адекватністю, стійкістю й глибиною самооцінки, динамікою її розвитку.

1.2 Теорії особистості в зарубіжній та вітчизняній психології

У зарубіжній психології велике поширення набули дослідження з вивчення структури та розвитку особистості.

Ряд теорій припускає, що особистість складається із структурних компонентів, які відображають внутрішню особистісну сферу, тілесні прояви, соціальну спрямованість, психофізіологічні особливості індивіда (У. Джемс, З. Фрейд, К. Г. Юнг, А. Адлер) [1].

Також, зарубіжні психологи висунули теорію про те, що особистість індивіда складається з динамічних структурних одиниць, які обумовлюють характер поведінки і мислення особистості. Також, в основі розвитку особистості виділяють два типи потреб: потреби, які припиняються після їх задоволення і ті потреби, які посилюються після їх реалізації (К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Олпорт) [3].

Теорії розвитку особистості характеризуються системою уявлень індивіда, яка визначається соціальним середовищем, з якої в подальшому формуються потреби, мотиви, цілі, і яка багато в чому впливає на характер і поведінку людини. Соціальну адаптацію можна визначити як один з головних ознак зрілої особистості (Е. Фромм, В. Штерн, Е. Еріксон) [31].

Таким чином, теорії зарубіжних психологів про структуру і розвиток особистості набувають особливого значення для нашого дослідження. Так як, в даних теоріях йдеться про індивідуальні особливості саморозвитку особистості, про фактори, що впливають на прояв поведінки, характеру. Дані теорії надають об'ємну характеристику мотиваційно-потребнісної сфері людини, що є актуальним для теми нашого дослідження.

У вітчизняній психології особистість характеризують, як систему відносин людини до навколишньої дійсності, яка визначає його ставлення до

людей, які переходять у взаємини. Відносини індивіда характеризуються рівнем суспільно-трудової активності, продуктивністю і видом діяльності. Таким чином, мотивація поведінки і ціннісні орієнтації, структура і динаміка відносин визначають світогляд і життєву спрямованість особистості та основні тенденції її розвитку (В. Н. Мясищев, А. Г. Ковальов, Б. Г. Ананьєв) [3].

Такі вітчизняні психологи, як В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн, А. Н. Леонт'єв виділяють такі ознаки особистості: цілісність психіки; активність особистості, спрямованість мотивів, цілей; індивідуальні особистісні та біологічні властивості; тип діяльності індивіда. А також структуру особистості представляють у вигляді ієрархізовану системи мотивів людини [20].

Теорії особистості, представлені вітчизняними психологами є актуальними для нашого дослідження, так як вони відображають реальний прояв індивідуальних, особистісних особливостей індивіда в соціально обумовлених умовах (взаємини, робота), вплив типу діяльності на розвиток особистості, що обумовлює тему нашого дослідження.

1.3 Структурні характеристики особистості.

На сьогоднішній час, з урахуванням сучасних даних психології особистості, вкрай актуальним є побудова цілісної біопсихологічної, соціально-культурної моделі особистості. У такій моделі повинні об'єднуватися як функціональні, так і структурно-матеріальні характеристики психіки і особистості.

"Структура - сукупність стійких зв'язків між безліччю компонент об'єкта, що забезпечують його цілісність і самототожність. Подання про структуру припускає розгляд об'єкта як системи ..." (Словник практичного психолога). Це визначення відображає основні цілі нашого дослідження, які полягають у визначенні домінуючих структурних компонентів особистості;

їх прояв у соціальному житті індивіда, а також визначення специфічних властивостей особистості, характерних для жінок-керівників. Виходячи з вивченого матеріалу, можна висунути припущення, що особистість складається з декількох рівнів, що володіють стійким взаємозв'язком і цілісністю.

Потребностно-мотиваційний рівень характеризується стійкою системою мотивів - спрямованістю. Спрямованістю називається сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості і щодо незалежних від наявних ситуацій. А. Адлер [1] стверджував, що на несвідомому рівні певний сенс і спрямованість життя, що цементують її в єдине ціле, складаються у кожної людини вже до 3-5 років і можуть бути виявлені в загальних рисах експериментально-психологічними та клініко-психологічними методами. Основні форми спрямованості: потягу - одна з форм спрямованості особистості, що виражається в недостатньо повно усвідомленому прагненні до досягнення чого-небудь, нерідко в основі потягу лежать біологічні потреби; бажання - переживання, одна з форм прояву спрямованості особистості, що характеризується прагненням особистості до досягнення якої- то цілі; інтереси - одна з форм спрямованості особистості, яка полягає в її спрямованій пізнавальній активності, пофарбованій позитивними емоціями та увагою до об'єкта [35]; ідеали - образ, який є втіленням досконалості, зразок, вища мета прагнень людини; світогляд - система поглядів на світ в цілому, на ставлення людини до суспільства, природи, самому собі; основна форма спрямованості особистості; переконання - форма спрямованості особистості, що виражається в глибоко осмисленій потребі діяти у відповідності зі своїми ціннісними орієнтаціями, органічно зливається з почуттями і волею людини і отримала для нього особистісний сенс. Система переконань людини відображає його світогляд.

Між об'єктивною потребою і її суб'єктивним відображенням нерідкі протиріччя, які суттєво впливають на розвиток особистості. Найбільш об'єктивне визначення поняття було висунуто Є. П. Ільїним [16]. Потреба-це

пережитий людиною стан внутрішнього напруження, що виникає внаслідок відображення у свідомості потреби і спонукає психічну активність, пов'язану з ціле покладанням. Основні характеристики людських потреб - сила, періодичність виникнення і спосіб задоволення.

Мотивація - динамічний процес свідомого формування мотиву (як підстави вчинку). Межі мотиву визначають, з одного боку, потреба, з іншого боку - спонукання до досягнення реальної мети. Між ними розташовуються психологічні утворення, що забезпечують свідомий вибір людиною предмета та способу задоволення потреби. Ці психологічні освіти - мотиваційні детермінанти, або мотиватори, а процес утворення мотиву - мотивація [16].

Мотив - це продукт мотивації, тобто психічної діяльності, кінцевою метою якої є формування основ активності людини і спонукання до досягнення обраної мети. Мотиваційна сфера особистості - сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію і виражають спрямованість особистості. За законом Йеркса-Додсона [36]: чим вище сила мотивації, тим вище результативність діяльності. Але прямий зв'язок зберігається лише до певної межі. Потім досягається певний оптимальний рівень. А при подальшому збільшенні сили мотивації спостерігається падіння ефективності діяльності. З точки зору перспективи прийнято розрізняти «коротку» і «далеку» мотивацію (це відмінність введено Тепловим [20]). Короткі мотиви пов'язані лише з найближчим майбутнім особистості, далекі - з більш-менш віддаленою перспективою її розвитку. Дальність мотивації суттєво впливає на ставлення людини до діяльності, якою він займається. В результаті діяльність стає провідною або не провідною по відношенню до людей, з якими він спілкується, до дійсності, в якій він живе [20].

Можна виділити такий рівень особистості, як процес соціалізації індивіда, тобто досвід особистості у відносинах. Цей досвід включає необхідні для його життєдіяльності знання, вміння, навички: знання - система наукових понять про закономірності природи, суспільства, становлення і розвитку людини та її свідомості; вміння - здатність людини на основі знань і

навичок продуктивно, якісно і своєчасно виконувати роботу в нових умовах; навички - автоматизовані компоненти цілеспрямованої свідомої діяльності [27].

Відносини людини представляють свідомий, виборчий, заснований на досвіді психологічний зв'язок з різними сторонами об'єктивної дійсності, що виражається в його діях, реакціях і переживаннях. Б. С. Братусь [27] підходить навіть до проблеми визначення особистісного сенсу через дефініцію відносини, відводячи даному поняттю особливу роль в психології особистості взагалі. Він пише, що не можна говорити про нормальний або аномальному розвитку особистості, не розглядаючи відносин, їх динамічності та змістовної сторони. Мясичев [11] вважає, що відносини людини - це не частина особистості, а потенціал її психічної реакції в зв'язку з яким-небудь предметом, процесом або фактом дійсності. Розвиток особистості - це розвиток психіки, а значить, - це розвиток і накопичення досвіду - психічного потенціалу. Досвід, по Мясичеву, здійснюється у формі накопичення знань, навичок, умінь і стосунків. Але перш за все особистість характеризують відносини. Їх можна розглядати як потенціал виборчої активності людини у зв'язку з різними сторонами дійсності [11].

Виходячи з вище перерахованих характеристик, можна висунути припущення, що ці структурні елементи обумовлюють розвиток таких важливих елементів структури особистості, як характер, здібності, воля і вольові якості.

Характер - це сукупність найбільш яскраво виражених і щодо стійких рис, типових для даної людини і систематично виявляються в його поведінці. Тісно пов'язаний з темпераментом, який визначає зовнішню форму вираження характеру, накладає своєрідний відбиток на ті чи інші його прояви [1].

Найчастіше під темпераментом розуміють динамічні характеристики психічної діяльності. Виділяють три сфери прояву темпераменту: загальну активність, особливості моторної сфери та властивості емоційності. Але

темперамент визначається вродженими властивостями вищої нервової діяльності і практично не піддається змінам протягом усього життя людини (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, В. М. Русалов) [16]. Характер складається в процесі виховання; він відображає умови життя людини і здатний змінюватися при зміні цих умов.

Здібності - психічна властивість особистості, що виявляється відповідно психофізіологічних, психічних особливостей людини вимогам, пропонованим до нього одним або декількома видами діяльності, що дає йому можливість більш швидко і якісно опанувати ними. Біологічної основою здібностей, як відомо, є задатки, під якими найчастіше розуміють анатомо-фізіологічні особливості мозку [17]. На основі одних і тих самих задатків можуть сформуватися абсолютно різні здібності, а можуть і одночасно кілька здібностей з нічого. По суті справи, природні відмінності між людьми є розходженнями не в готових здібностях, а саме в задатках. На сьогоднішній день у вітчизняній психології існують дві теорії у вивченні і розумінні здібностей людини. Перша з них, закладена дослідженнями Б. М. Теплова та В. Д. Небиліцина [11] і розвивається в роботах Е. А. Голубевої та В. М. Русалова [1], пов'язана з вивченням психофізіологічних основ здібностей. Представники цього підходу пов'язують здібності з особливостями нервової системи людини і його темпераментом. Інша теорія у вивченні здібностей будується на системному підході і розробляється В. Д. Шадрикова [35] та його учнями. Вчений вважає, що сама здатність висловлює властивість або безліч властивостей об'єкта, що виявляються в процесі функціонування. Здібності як властивості об'єкта визначаються структурою цього об'єкта і властивостями його елементів.

Воля і вольові якості особистості - форма психічного відображення дійсності, що дозволяє особистості долати перешкоди, досягати суб'єктивно поставленої мети, що дає людині регулювати свої дії і психічні процеси, реалізувати здатність до вольової регуляції, свідоме і цілеспрямоване регулювання людиною своєї діяльності [2].

Для нашого дослідження є важливим виявити вплив гендерних чинників на структуру особистості і прояву її окремих компонентів і, на основі виявлених факторів, визначити чи існують специфічні особливості особистості жінок-керівників, і яке місце вони займають у структурі особистості в цілому.

У психології накопичені достатні теоретико-експериментальні бази, що дозволяють звернутися до проблеми структури та розвитку особистості жінок-керівників.

В сучасній психологічній науці широке поширення отримали зарубіжні та вітчизняні концепції і теорії особистості (А. Адлера, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, З. Фрейда, Е. Фром, В. Штерна, Е. Еріксона, К. Юнга). [6] В деяких зарубіжних теоріях особистість розглядають як структурну характеристику, що складається з концептуальних одиниць; як динамічну організацію, що визначає поведінку і психофізіологічну систему індивіда (А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фрейд та ін) [6] Вітчизняні концепції структури та розвитку особистості представлені в дослідженнях (В. Н. Мясичева, А. Г. Ковальова, Б. Г. Ананьєва, В. С. Мерліна, С. Л. Рубінштейна, А. Н. Леонтєва), де особистість характеризується соціальною активністю, мотиваційної спрямованістю, психологічними процесами, різноманітними видами діяльності [26]. Основними структурними компонентами особистості виділяють: темперамент, спрямованість, задатки, мотиви діяльності. Питання структури особистості не є повністю вивченим, так як психологами, до цих пір, не виявлена чітка, однозначна структура особистості індивідуума, а також немає однозначного розуміння структури особистості жінок.

Багатьма психологами (А.В. Батрашев, А.Л. Журавльов, В.Г. Зазикін, Х. Зіверт, Р.Л. Кричевський, А.П. Чернишов та ін) [27] зроблена спроба розробити стосовно до управлінської діяльності динамічну функціональну модель структури особистості. На основі системного підходу в структурній моделі особистості керівника виділені три рівні: 1. психофізіологічний, що включає особливості пізнавальних процесів; 2. психологічний, що

складається з мотиваційної, емоційно-вольової сфер і властивостей особистості (темперамент, характер, здібності, інтереси, спрямованість, інтелект), 3. соціальний, який представляє світоглядні, ціннісні та моральні якості [6].

Інтерес психологів до питання вивчення особистості керівника досить стійкий, але до повного його вивчення ще далеко. У вітчизняній та зарубіжній психології існують різні класифікації особистості керівника. Найбільш вдала, класифікація особистості господарського керівника (менеджера), запропонована американським психологом М. Шоу (Shou, 1971) і значно доповнена у вітчизняній психології Р.Л. Кричевським (1993). На думку М. Шоу [1], особистість керівника можна розділити на три складові: біографічні характеристики, здібності, риси особистості.

Біографічні характеристики включають вік, стать, соціально-економічний статус і освіта керівників. Найбільш значущою характеристикою для керівника є вік. За даними досліджень Т. Коно, чим вище ранг керівника, тим старше його вік. Дуже важлива для управлінських працівників високого рангу вікова межа, тому що багато країн вводять обмеження по термінах заняття посади, керівництва компанією і т.д. Більшість досліджень показують, що між віком і рівнем керівництва немає прямої залежності, хоча вік багато в чому визначає ефективність керівництва.

Наступна біографічна характеристика - стать керівника. В основному дослідники описують керівників чоловіків і досить рідко - жінок. За статистикою, керівників жінок набагато менше в порівнянні з чоловіками. При порівняльному вивченні керівників чоловіків і керівників жінок вони не відрізняються за ефективністю та якістю керівництва, відмінності існують лише у виборі форм керівництва [11].

Такі характеристики, як соціально-економічний статус і освіта, надзвичайно важливі для діяльності керівника і не потребують спеціального аналізу. Керівники завжди виступають як досить освічені люди, які мають високий соціально-економічний статус.

Здібності як характеристика особистості керівника мають зв'язок з керівництвом і ефективністю. Серед безлічі здібностей найбільший вплив на ефективність діяльності керівника надає інтелект, причому часто його середній рівень. Для досягнення успіху в роботі керівник, особливо високого рівня, повинен мати досить високим інтелектом, хоча і не надмірним. На інтелект впливає досить велика кількість факторів, які ускладнюють його прояви. Крім інтелекту, виділені спеціальні вміння, знання, компетентність, інформованість [11].

Риси особистості керівника - третя складова характеристика. Багато досліджень, вивчаючи особистість керівника, не поділяють риси і якості. Характеризуючи особистість керівника, вони перераховують найбільш вживані терміни, які використовують різні фахівці, що ускладнює розуміння. До найбільш часто вживаються рисами особистості, які обумовлюють ефективність керівництва, ряд авторів відносять домінантність, впевненість в собі, емоційну врівноваженість, стресостійкість, креативність, прагнення до досягнення мети, підприємливість, відповідальність, надійність у виконанні завдання, незалежність, товариськість [11].

Висновки до першого розділу.

Теоретичний аналіз виявив проблематику дослідження структури особистості жінок-керівників. Дослідження структури особистості, як такої, і спроби психологів скласти структуру особистості керівника не збігаються по багатьом параметрам. Це характеризується тим, що особистість керівника оцінюють, в першу чергу, виходячи з його професійних якостей і навичок, віка та пола, упускаючи його індивідуальні психологічні особливості, а також не враховуються всі структурні елементи особистості індивіда.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характеристика вибірки

У дослідженні брали участь жінки 35-45 років, що займають керівні посади в таких організаціях, як ріелторська компанія «Олімп-Харків», компанія «Строй Сіті Девелопмент», жіноча організація «Impactoria», Благодійний фонд «Коло Розвитку», компанії «Діленатур», «Smart», універсальна школа журналістики. Загальне число вибірки-60 осіб з досвідом роботи на своїх посадах тривалістю 5 років.

2.2 Характеристика методів дослідження

Для проведення дослідження, нами були підібрані наступні методи та методики.

Методика дослідження самоствавлення (МІС) (Р. С. Пантелєєв) (1989) і містить 9 шкал (Додаток А). Дана методика актуальна для нашого дослідження, так як вона дозволяє виділити три фактори: самоповага, аутосимпатія, внутрішня невпорядкованість. Ці фактори несуть особливого значення у визначенні основних компонентів і характеристик особистості жінок-керівників.

Методика діагностики акцентуацій характеру (опитувальник К. Леонгарда-Г. Шмішека) (Додаток Б). Для виявлення типу акцентуації характеру К. Леонгардом було запропоновано 10 типів характерів. Результати, отримані за допомогою даної методики дають нам можливість порівняти виявлені акцентуації характеру з іншими особливостями особистості піддослідних.

Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) (Дж. Крамб і Л. Махолік) (1968), адаптований Д. А. Леонтєєвим (Додаток В). Метою даного тесту є вивчення смисложиттєвих орієнтацій особистості, що складають основу

образу Я. Методика СЖО являє собою 20 симетричних шкал-запитань, які складаються з пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком. Особливий інтерес для нашого дослідження дана методика являє тим, що з її допомогою можна виявити деякі складові чинники структури сенсу життя піддослідних.

Стандартизований багатofакторний метод дослідження особистості СМІЛ, являє собою модифікацію тесту ММРІ. Складається з 566 тверджень. Автор методики Л. Н. Собчик. Метод націлений на вивчення особистості, виявлення професійно важливих особистісних властивостей. Профіль СМІЛ-це 10 базисних шкал і профіль шкал достовірності. Методика є базовою для нашого дослідження, оскільки надає об'ємний матеріал, який дозволить нам розглянути випробовуваних в різних проєкціях: з позиції ділових якостей і стійких професійно важливих властивостей, його стиль спілкування, мотиваційну спрямованість, особливості емоційного реагування, самооцінку.

Проективна методика "Автопортрет" (Е. С. Романова, С. Ф. Потьомкіна). Адаптація-"Малюнок жінки". Дану методику можна використовувати для діагностики особистості жінок-керівників, результати дозволяють нам визначити особливості гендерної ідентичності досліджуваних та їх розуміння ролі жінки в суспільстві.

Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребностной сфері (О. Ф. Потьомкіної) (Додаток С). Дана методика використовується в нашому дослідженні для того, щоб виявити домінуючі соціально-психологічні установки і ступінь вираженості інших, а також використовувати результати для подальшого виявлення змістовних орієнтацій і цілей піддослідних. Методика складається з двох блоків по сорок питань на кожен. Перший блок спрямований на виявлення таких установок, як "альтруїзм-егоїзм", "процес-результат". Другий блок спрямований на виявлення таких установок, як "свобода-влада", "праця-гроші".

"ACL-шкала" А. Heilburn, склад із двох субшкал-маскулінної і фемінінної шкали, по 24 прикметників на субшкали. Обстежувані оцінюють у себе маскулінні і фемінні якості по 5 - ти бальною шкалою (Додаток Д). ACL-шкала описує соціогенні рівень статевої ролі Я-концепції, що є важливим для нашого дослідження, так як дає можливість визначити особливості Я-концепції жінок-керівників.

Обробка емпіричних даних включала в себе обчислення середнього значення, стандартного відхилення та процентного розподілу отриманих даних. Відповіді всіх випробовуваних провели через процедуру кореляційного аналізу та факторного аналізу, способом головних компонент. Для математичної обробки отриманих результатів використовувався програмний пакет SPSS 20.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК-КЕРІВНИКІВ

3.1. Особливості прояву гендерних характеристик акцентуації характеру жінок-керівників

Акцентуація характеру - це висока ступінь вираженості окремих рис характеру і їх поєднань, як крайній варіант норми, граничущій з психопатологією, на яку також впливають гендерні фактори.

Отримані дані наведені в таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Гендерні особливості акцентуацій характеру

	Емоц. відстороненість	Практич. мислення	Образне мислення	Жіночність	Самодостатність	Страх жіночності	Незначимість жіночності	Гіпертимний	Застраваючий	Емотивний	Збудливий	Дістимний
Емоц. відстороненість			.319*	.574**	.555**	.352**	.514**					
Практич. мислення						.286*						
Образне мислення	.319*			.262*								
Жіночність	.574**		.262*		.438**							
Самодостатність	.555**			.438**								
Страх жіночності	.352**	.286*					.684**					
Незначимість жіночності	.514**					.684**						

застрєваючий, емотивний, дистимному. Типи особистісної акцентуації, що переважають у вибірці, представлені в таблиці 3.2

Таблиця 3.2

Кількісна характеристика типів особистісної акцентуації
(у відсоткових значеннях)

Тип акцентуації	%
Гіпертимний	10 (6 чол.)
Застрєваючий	8 (5 чол.)
Емотивний	12 (7 чол.)
Педантичний	7 (4 чол.)
Тревожний	7 (4 чол.)
Циклотимний	17 (10 чол.)
Демонстративний	22 (13 чол.)
Збудливий	18 (11 чол.)
Дістимний	15 (9 чол.)
Екзальтований	5 (3 чол.)

Виходячи з таблиці 3.2 можна говорити про те, що переважні профілі особистісних акцентуацій в групі жінок-керівників-це демонстративний, дистимному, збудливий, циклотимність, емотивний типи. Також спостерігається тенденція до гіпертимного та застрєваючого типів.

Демонстративний тип характеризується підвищеною здатністю до витіснення, демонстративністю поведінки, жвавистістю, рухливистістю, легкістю у встановленні контактів. Схильний до фантазерству, брехню і удавання, спрямованим на прикрашання своєї персони, до авантюризму, артистизму, позерства, прагнення до лідерства, потреба у визнанні, спрага постійної уваги до своєї персони, жадоба влади, похвали; перспектива бути непоміченим обтяжує його. Він демонструє високу пристосованість до людей, емоційну лабільність (легку зміну настроїв) при відсутності справді глибоких почуттів, схильність до інтриг (при зовнішньої м'якості манери спілкування). Відзначається безмежний егоцентризм, спрага захоплення, співчуття, шанування, здивування.

Збудливий тип характеризується недостатньою керованістю, ослабленим контролем над потягами і спонуканнями поєднуються у людей такого типу з владою фізіологічних потягів. Характерна підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість, занудство, похмурість, безглуздо, схильність до хамства і брані, до непорозумінь і конфліктів, в яких сам і є активною, що провокує стороною. Дратівливий, запальний, часто міняє місце роботи, неуживчива в колективі. Відзначається низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних і невербальних реакцій, ваговитість вчинків.

Дістимний тип- люди цього типу відрізняються серйозністю, навіть пригніченістю настрою, повільністю, слабкістю волевих зусиль. Для них характерні песимістичне ставлення до майбутнього, занижена самооцінка, а також низька контактність, небагатослівність в бесіді, навіть мовчазність. Такі люди є домоседами, індивідуалістами; суспільства, галасливої компанії зазвичай уникають, ведуть замкнутий спосіб життя. Часто похмурі, загальмовані, схильні фіксуватися на тіньових сторонах життя.

Емотивному типу характерні емоційність, чутливість, тривожність, балакучість, боязкість, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш сильно виражена їх риса - гуманність, вони радіють чужим успіхам. Вразливі, слізливий, будь-які життєві події сприймають серйозніше, ніж інші люди. Рідко вступають у конфлікти, образи носять в собі, не випліскуючи їх назовні. Їм властиве загострене почуття обов'язку, старанність.

Циклотимний тип характеризується зміною гіпертимних і дистимному станів. Їм властиві часті періодичні зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій радісні події викликають у них картини гіпертимов: жага діяльності, підвищена балакучість, стрибка ідей; сумні - пригніченістю, сповільненість реакцій і мислення, так само часто змінюється їх манера спілкування з оточуючими людьми.

Гіпертимний тип. Людей цього типу відрізняє велика рухливість, товариськість, балакучість, вираженість жестів, міміки, пантоміміки,

надмірна самотійність, схильність до пустощів, нестача почуття дистанції у стосунках з іншими. Часто спонтанно відхиляються від початкової теми в розмові. Скрізь вносять багато шуму, люблять компанії однолітків, прагнуть ними командувати. Люди з гіпертимною акцентуацією майже завжди мають дуже гарний настрій, добре самопочуття, високий життєвий тонус, нерідко квітучий вигляд, хороший апетит, здоровий сон, схильність до обжерливості й іншим радощів життя. Це люди з підвищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхневі і разом з тим діловиті, винахідливі, блискучі співрозмовники; люди, які вміють розважати інших, енергійні, діяльні, ініціативні.

Застраючий тип. Його характеризує помірна товариськість, занудство, схильність до моралі, неговіркий. Часто страждає від уявної несправедливості по відношенню до нього. У зв'язку з цим виявляє настороженість і недовірливість по відношенню до людей, чутливий до образ і засмучення, вразливий, підозрілий, відрізняється мстивістю, довго переживає те, що сталося, не здатний легко відходити від образ. Для нього характерна зарозумілість, часто виступає ініціатором конфліктів. Самовпевненість, жорсткість установок і поглядів, сильно розвинене честолюбство часто призводять до наполегливої твердження своїх інтересів, які він відстоює з особливою енергійністю. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі, за яку береться, і проявляє велику наполегливість у досягненні своїх цілей. Основною рисою є схильність до афектів (правдолюбство, образливість, ревності, підозрілість), інертність в прояві афектів, в мисленні, в моториці.

Таким чином, акцентуації характеру характеризуються гендерними особливостями, виявленими у жінок-керівників. Це прагнення до самодостатності, успішності та поваги колег, заради чого жінки нехтують "жіночністю" та іншими "жіночими" ролями. Будь-який прояв слабкості жінки-керівники, не дивлячись на акцентуацію характеру, прагнуть приховати, щоб не підірвати свій авторитет як серед жінок-колег, так і серед

чоловіків-колег. Що пояснює емоційну скутість в спілкуванні з колективом та в особистому житті.

3.2. Особливості прояву мотиваційної сфери в структурі особистості жінок-керівників

Мотивація - це динамічний процес свідомого формування мотиву. Межі мотиву визначають, з одного боку, потрібність, з іншого - понукають к досягненню реальної мети. Отримані дані наведені в таблиці 3.3

Таблиця 3.3

Особливості мотиваційної сфери в структурі особистості

	сверхконтроль	песимістичність	емоц.лабільність	імпульсивність	Поло рол.в.ідхіл.	ригідність	тревожність	процес	результат	эгоїзм	праця	влада	гроші
сверхконтроль			-.345**	.369*	.678**	.711*	.340**				.326*		
песимістичність				.346*									
емоц.лабільність	-.345**					.436*				.399*			
імпульсивність	-.369**	-.346*				.601*	.319*						
Поло рол.в.ідхіл.	.678**					-.377*							
ригідність	-.711**		.436**	.601*	-.377**		.420**						-.310*
тревожність	-.340**			.319*		.420**						.452**	
процес									-.430**			.440**	

Продовження таблиці 3.3

результат												.275*	
егоїзм			-.399**										702*
праця	326*												
влада													
гроші												.702**	

Примітка: ** $p \geq 0,01$; * $p \geq 0,05$

У результаті отриманих даних у таблиці 3.3, можна зробити наступні висновки щодо особливостей потребнісно-мотиваційної сфери в структурі особистості жінок-керівників: спостерігається переважна тенденція до влади (0,452 при $p \geq 0,01$) і грошей (0,702 при $p \geq 0,01$), яка характеризується двома особливостями: або імпульсивністю, тривожністю, емоційністю, швидкістю прийняття рішень, або ригідністю в переконаннях, рішеннях, чіткості цілей, і консервативністю мислення і життєвих переконань, нав'язуванням своєї думки іншим.

У досліджуваній групі можна виділити наступні характеристики структури особистості: свержконтроль (0,711 при $p \geq 0,01$), який характеризується тривожністю з приводу стримування емоційних поривів і імпульсивності у вчинках, також вона виявляє мотиваційну спрямованість особистості на відповідність нормативним критеріям як у соціальному оточенні, так і сфері фізіологічних функцій свого організму. Основна проблема особистості даного типу - придушення спонтанності (тобто невимушеності, безпосередності реакцій), стримування активної самореалізації, контроль над агресивністю, гіперсоціальних спрямованість

інтересів, орієнтація на правила, інструкції, повір'я, інертність у прийнятті рішень, уникнення серйозної відповідальності з страху не впоратися.

Стиль мислення - інертний, кілька догматичний з опорою на існуючі загальноприйняті точки зору, позбавлений свободи, незалежності і розкутості.

У міжособистісних відносинах - висока моральна вимогливість як до себе, так і до інших; емоційна лабільність (0,436 при $p \geq 0,01$), яка пояснюється егоїзмом, демонстративністю, прагненням звернути на себе увагу, подобатися оточуючим, підвищення профілю по цій шкалі виявляє нестійкість емоцій і конфліктне поєднання різноспрямованих тенденцій: високий рівень домагань поєднується з потребою у відчутті причетності до інтересів групи, егоїстичність - з альтруїстичними деклараціями, агресивність - з прагненням подобатися оточуючим.

Особи з підвищеною емоційною лабільністю відрізняються переважанням художнього типу сприйняття, відомої демонстративності, яскравістю емоційних проявів при деякій поверховості переживань, нестійкістю самооцінки, на яку значний вплив робить значуще оточення, переконаністю в ідентичності свого "Я" декларованим ідеалам, деякою "ребячливістю", незрілістю установок і суджень; імпульсивність, що виражається в тривожності і песимистичності, так як, можливо, імпульсивні вчинки і рішення не приносять бажаного результату і не виправдовують значущих домагань і цілей. Характерологічно люди даного типу відрізняються розвиненим почуттям відповідальності, сумлінністю, обов'язковістю, скромністю, підвищеною тривожністю щодо дрібних життєвих проблем, тривогою за долю близьких; ригідність характеризує завзятість у відстоюванні власної думки, установок, активність позиції, що підсилюється при протидії зовнішніх сил, практичність, тверезість поглядів на життя, прагнення до опори на власний досвід, синтетичний склад розуму з вираженням тропізмом до системних побудов і конкретики, до точних наук і сфер знань.

Ригідність (0,711 при $p \geq 0,01$) можна розглядати скоріше як тип поведінки особистості, так як дотримуючись такого розміреного цілеспрямованої поведінки, особистість може досягти визнання своїх професійних навичок і вмінь, зміцнити свій авторитет серед робочого колективу, досягти своїх значущих потреб в даній структурі особистості-це "гроші та влада", але виходячи з характеру діяльності такі жінки-керівники схильні тривожності, яка провокує їх поведінку на імпульсивні вчинки.

Таким чином, можна припустити, що у сучасних жінок-керівників провідними потребами є: влада, гроші, контроль за професійним ростом, що супроводжується тенденцією до егоїзму і підвищеною тривожністю, так як, жінці доводиться виконувати не тільки "жіночі" ролі, а й " чоловічі ". І, також те, що жінки-керівники контролюють ні тільки професійну діяльність робочого колективу, а й внутрішньо особистісні стосунки у ньому.

3.3. Гендерні особливості сприйняття Я-реального і Я-ідеального в сенсожиттєвих орієнтаціях жінок-керівників

В процесі формування у індивіда Я- концепції, формуються також Я-реальне та Я- ідеальне. Я- реальне- це свідоме уявлення людини про себе і те, що про нього знають оточуючі. Я- ідеальне- це те, яким людина себе уявляє в майбутньому.

Отримані результати представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Особливості сприйняття Я- реального и Я- ідеального.

	Відкритість	Самовпевненість	Самокерівництво	Дзеркальне Я	Самоцінність	Самоприйняття	Самоприхильність	Самозвиначення	Процес життя
Відкритість		.408**							.407*
Самовпевненість	.408**								
Самокерівництво				.697**	.417**	.403**	.510**		
Дзеркальне Я			.697**		.299*	.640**	.682**		
Самоцінність			.417**	.299*		.462**	.522**		
Самоприйняття			.403**	.640**	.462**		.637**	.313*	
Самоприхильність			.510**	.682**	.522**	.637**			
Самозвиначення						.313*			
Процес життя	-.265*								

Примітка: ** $p \geq 0,01$; * $p \geq 0,05$

Виходячи з даних, наведених у таблиці 3.4, слід відзначити важливий момент: гендерні особливості сприйняття свого Я-реального і Я-ідеального у жінок-керівників не впливають на сенсожиттєві орієнтації. Це можна пояснити тим, що, у жінок-керівників в середньому мети в житті є схожими, можливо, різні методи досягнення цих цілей. Вони входять в структуру сприйняття Я-реального і Я-ідеального.

У досліджуваній групі жінок-керівників переважає сенсожиттєва орієнтація -"процес життя" (0,407 при $p \geq 0,05$), яка визначає задоволеність своїм життям в сьогоденні, сприйняття процесу свого життя як цікавого,

емоційно насиченого і наповненого змістом. Зміст цієї шкали збігається з уявленням про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, щоб жити.

Структура самовідносини у жінок, що займають керівні посади, складається з наступних компонентів: відкритість, самовпевненість, самоуправління, дзеркальне "Я", самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність і самозвинувачення.

Самокерівництво (0,697 при $p \geq 0,01$) відображає уявлення про те, що основним джерелом активності і результатів, що стосуються як діяльності, так і власної особистості суб'єкта, є він сам. Власне "Я" сприймається, як внутрішній стрижень, інтегруючий і організуючий особистість і життєдіяльність. Самокерівництво включає в себе дзеркальне "Я" визначає уявлення суб'єкта про те, що його особистість, характер і діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію, схвалення і розуміння; самоцінність відображає зацікавленість у власному «Я», любов до себе, відчуття цінності власної особистості і одночасно прикладену цінність свого «Я» для інших. Шкала відображає емоційну оцінку себе, свого «Я» за внутрішніми інтимним критеріям любові, духовності, багатства внутрішнього світу; самоприйняття відповідає дружньому відношенню до себе, згоди з самим собою, схваленню своїх планів і бажань, емоційного, безумовного прийняття себе таким, який є, нехай навіть з деякими недоліками; Само прив'язаність (0,682 при $p \geq 0,01$) говорить про ригідності Я-концепції, прихильності, небажанні змінюватися на тлі загального позитивного ставлення до себе. Дані переживання часто супроводжуються прихильністю до неадекватного Я-образу. В останньому випадку тенденція до збереження такого способу - один із захисних механізмів самосвідомості. Тому необхідність змінити поведінку може бути сприйнята як загроза своєї особистості і характеру.

Самозвинувачення (0,313 при $p \geq 0,05$) визначається здатністю особистості визнавати свої промахи і невдачі, і включає в себе самоприйняття, як здатність особистості адекватно оцінювати свої

можливості і здібності і сприймати конструктивну критику щодо своєї особистості і своєї професійної діяльності.

Самовпевненість (0,408 при $p \geq 0,01$) визначає уявлення особистості про себе як про самостійне, вольовому, енергійному, надійному людину, якій є за що себе поважати. Даний компонент включає в себе відкритість, як поведінка, яка сприймається як належне суспільством і самою особистістю. Таким чином, можна пояснити переважну у даної вибірки жінок-керівників життєву мету-процес життя, яка і визначається самовпевненістю і відкритістю.

На даному етапі була визначена кількісна характеристика гендерних особливостей. Результати представлені в таблиці 3.5

Талиця 3.5

Кількісна характеристика гендерних особливостей
(У відсоткових значеннях)

Гендерна ідентичность	%
Маскулінність	10(6 чол.)
Фемінінність	28(17 чол.)
Андогінність	45(27 чол.)
Невизначилися	16(10 чол.)

За даними таблиці 3.5. можна говорити, що більшість жінок-керівників андрогінні, таким чином їх гендерні особливості не роблять значного впливу на сприйняття себе і на життєві цінності. Цей фактор пояснює поведінку жінок-керівників, що характеризується адекватним розумінням своїх потреб, здібностей, вмінню зважати на конструктивною критикою і приймати свої помилки. Фемінінність визначається орієнтацією на процес, самокерівництво, впорядкованістю своїх рішень, відносин в робочому колективі і в особистому житті. Маскулінність набрала найменше відсоткове значення, що припустивши, можна пояснити тим, що вона характеризує

більше поведінку жінок-керівників в колективі, в рішення відданих розпоряджень, умінні керувати колективом і підтримувати в ньому професійну, дружню атмосферу, а також здатність не упереджено ставитися до своїх підлеглих, тим самим оцінювати безпосередньо роботу і ступінь виконання завдання, а не критикувати особистість підлеглого.

3.4. Психологічні особливості структурних компонентів особистості жінок-керівників

Структурні особливості особистості жінок - керівників визначаються такими компонентами: структура характеру, мотиваційної сфери, гендерних особливостей, сенсожиттєвих орієнтацій і сприйняття Я- реально та Я-ідеального. В результаті обробки, вище наведених результатів, можна виділити три фактори, що визначають особистість керівника у жінок, а також ці фактори можна використовувати для виявлення у жінок професійної схильності до керівництва або тенденції до просування по кар'єрних сходах. Результати обробки даних представлені в таблиці 3.6

Таблиця 3.6

Фактори специфічних компонентів особистості жінок-керівників

Компоненти	Фактори		
	Життєва орієнтація	Реагування	Самодостатність
Фемінінність			-,429
Мети життя	,750		
Процес життя	,701		
Результативність життя	,550		
Локус контролю Я	,589		
Керованість життя	,701		
Скриті емоції	-,561		
Егоїзм			-,469
Труд			,504
Самовпевненість			,428
Гіпертимний	,614		

Застраваючий		,644	
Збудливий		,644	
Дистимний	,623		
Песимістичність			-,498
полоролевоє відхилення		-,427	
Ригідність		,692	
Тревожність		,434	

Примітка: $p = 0,05 > 0,4$ при $p = 0,01 > 0,54$

Можна зробити висновок виходячи з даних наведених у таблиці 4.6, що в структурі особистості жінок-керівників присутні три специфічних чинники: життєва орієнтація, реагування, самодостатність.

Фактор "життєва орієнтація" включає в себе:, мета в житті, процес життя, результативність життя, локус контролю - Я, керованість життя, приховані емоції, процес, альтруїзм, гіпертимний, дистимний.

"Життєва орієнтація" - в цей фактор увійшли ті значимі компоненти, які важливі в процесі життя, на які можна спиратися. Процес життя і результативність життя взаємопов'язані особливості, що характеризують те, чого від життя чекають випробувані, а також це може відображати наявність практичного мислення, які обумовлюється плануванням, контролем, і, як наслідок, орієнтацією на результат.

Також можна говорити про те, що локус контролю-Я допомагає тримати все під контролем, як у професійній, так і в особистісній сфері випробовуваних. Чим менше прихованих емоцій у жінок-керівників, тим підвищується результативність та контрольованість життя, тим більш усвідомлено мети життя. Тим самим, такі люди можуть виявляти особливості акцентуацій свого характеру, не пригнічуючи свої мотиви і потреби. Сучасні жінки керівники направляють всю свою професійну діяльність для досягнення влади, грошей. Все це робиться заради своєї сім'ї, родичів або близької людини, що б компенсувати втрати у взаєминах та особистому

житті. І дуже часто жінки, що займають керівні посади продовжують працювати попри свої потреби і мотиви.

Фактор "реагування" включає в себе: застреваючий, збудливий, поло рольове відхилення, ригідність, тривожність.

"Реагування" - цей фактор може визначати характер професійної діяльності випробуваних, що може викликати дане "істеричне" поведінку. Воно характеризується тривожністю, збудливістю, що буде супроводжуватися імпульсивним поведінням і необдуманість важливих рішень.

Важливо зазначити, що спостерігається наступна тенденція в поведінці жінок-керівників: чим підвищується рівень поло рольового відхилення, тобто, чим сильніше він починає проявлятися, тим яскравіше проявляються варіанти поведінки жінок-керівників. В даному випадку можна виділити два типи поведінки: по-перше це переважання застряє і збудливого типів поведінки, які характеризуються схильністю до моралі, недовірою людям, конфліктністю, а також професійної активністю, можливо, може проявлятися грубість у спілкуванні, ослаблення контролю над потягами, що і пояснює поло рольове відхилення. Другий тип поведінки-це тривожно-ригідний, який характеризуються підвищеною пасивно-страдницьке позицією, чуйністю до небезпек, стереотипним поведінкою і мисленням, не здатністю швидко приймати рішення, не впевненість у своїх професійних навичках, а також нав'язування своєї думки оточуючих, не прийняття життєвих змін .

Фактор "самодостатність" включає в себе: фемінінність, егоїзм, праця, самовпевненість, песимістичність.

"Самодостатність" - цей фактор визначає професійну особливість жінок-керівників, яка характеризується наступними специфічними особливостями: спостерігається тенденція, що коли у жінки-керівника починають переважати егоїзм і песимістичність в поведінці, то підвищується працездатність, з'являється самовпевненість, почуття значимості і авторитетності, також на це поведінка впливають фемініні особливості.

Фактор "самодостатність" можна розглядати також, як якийсь стереотипний образ керівника. Егоїзм і самовпевненість-це методи, які допомагають керівнику отримати авторитет як фахівця, так і начальника.

Висновки до третього розділу.

Вивчивши психологічні особливості особистості жінок-керівників, можна зробити наступний висновок, що на рівні всіх структурних компонентів особистості спостерігаються специфічні особливості, які проявляються в потребностно-мотиваційної сфері, акцентуації характеру, смисложиттєвих орієнтаціях, самосприйнятті, і гендерних особливостях.

Спираючись на отримані результати, можна висунути приблизний симптомокомплекс особистості жінок-керівників. До нього увійшли: потребностно-мотиваційна сфера, яка проявляється в потреби влади і грошей, що взаємопов'язано зі зростанням рівня прояви егоїзму і підвищенням працездатності.

Переважаючі типи особистісних акцентуацій в групі жінок-керівників-це демонстративний, дистимний, збудливий, циклотимний, емотивний типи. Також спостерігається тенденція до гіпертимного, застряючого типу. У досліджуваній групі жінок-керівників переважає сенсожиттєва орієнтація - "процес життя", яка визначає задоволеність своїм життям в сьогоденні, сприйняття процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого змістом.

Само сприйняття відображає потребу в раціоналізації та структуруванні своїх планів, життєвих цілей, а також переважає саморефлексія, як ознака дорослої, зрілої особистості. Гендерні особливості характеризуються андрогінність.

Виявлені структурні компоненти особистості взаємопов'язані специфічними факторами: життєва орієнтація, реагування, самодостатність.

ВИСНОВКИ

1. В структуру особистості входить безліч компонентів, які взаємопов'язані і надають індивідуальний вплив на особистість індивіда. Також виявлені специфічні особливості особистості керівників, засновані на професійних якостях особистості керівника, стилі керівництва, віці та статі. На сьогоднішній час накопичена досить велика теоретична база даних з вивчення структури особистості індивіда і особистості керівника, але вона не дає повного структурного аналізу особистості жінки-керівника, тому, що в ній не враховуються індивідуальні структурні компоненти особистості жінки.

2. Особливості впливу гендерних характеристик на типи акцентуацій характеризуються гендерними особливостями, виявленими у жінок-керівників. Це прагнення до самодостатності, успішності та поваги колег, заради чого жінки нехтують "жіночністю" та іншими "жіночими" ролями. Будь-який прояв слабкості жінки-керівники, не дивлячись на акцентуацію характеру, прагнуть приховати, щоб не підірвати свій авторитет як серед жінок-колег, так і серед чоловіків-колег, це пояснюється емоційною скутістю в спілкуванні з колективом та в особистому житті.

3. Особливості прояви мотиваційної сфери в структурі особистості жінок-керівників визначаються переважаючою тенденцією до влади і грошей, яка характеризується двома особливостями: або імпульсивністю, тривожністю, емоційністю, швидкістю прийняття рішень, або ригідністю в переконаннях, рішеннях, нав'язуванням своєї думки іншим.

4. Гендерні особливості сприйняття свого Я-реального і Я-ідеального у жінок-керівників не впливають на сенсожиттєві орієнтації. У досліджуваній групі жінок-керівників переважає сенсожиттєва орієнтація - "процес життя", яка визначає задоволеність своїм життям в сьогодні, сприйняття процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого змістом.

5. Структурі особистості жінок-керівників містять три специфічних чинники: життєва орієнтація, реагування, самодостатність. Вони характеризують тим, що чим менш прихованих емоцій у жінок-керівників, тим підвищується результативність та контрольованість життя, тим більш усвідомлення мети життя, тим самим, такі люди можуть виявляти особливості акцентуацій свого характеру, не пригнічуючи свої мотиви і потреби; чим підвищується рівень поло рольового відхилення, тобто, чим сильніше він починає проявлятися, тим яскравіше проявляються варіанти поведінки жінок-керівників. В даному випадку можна виділити два типи поведінки: по-перше це переважання застряючого і збудливого типів поведінки; по-друге коли у жінки-керівника починають переважати егоїзм і песимістичність в поведінці, то підвищується працездатність, з'являється самовпевненість, почуття значимості і авторитетності, також на цю поведінку впливають фемінінні особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учеб. пособие для студ. вузов. / Г.С. Абрамова - 4е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 1999.- 672 с.
2. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна / К.А. Абульханова-Славская. М.: Наука, 1989. 243 с.
3. Андреева Г. В. Социальная психология / Г.В.Андреева - учебник. М., 2008. 426с.
4. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности // Человек в системе наук / Л.И.Анцыферова. М., 1989. С. 426-433.
5. Асмолов А.Г. Психология личности /А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. -367 с.
6. Бем. С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Бем. С / Пер. с англ. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. - 336 с.
7. Брушлинский А.В. Психология субъекта / Брушлинский А.В. / Отв. ред. В.В. Знаков. - М.: Институт психологии РАН; СПб.: Изд-во "Алетейя", 2002. 272 с.
8. Вейнингер Отто. «Пол и характер» / О. Вейнингер: Латард; 1997 ISBN 5-900581-05-5
9. Елисеев О. П. Практикум по психологии / Елисеев О. П./ . М.: МГУ, 1990. 367 с.
10. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчин и женщин. / Ильин Е. П/ .М. 337 с.
11. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы./ Ильин Е. П/ М. 320 с.
12. Каган В.Е. Половая идентичность и развитие личности / Каган В.Е // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. Бехтерева. - 1991. - № 4. С. 25-33.

13. Карен Хорни. Женская психология. / Карен Хорни. / Перевод с английского Е. И. Замфир. Восточно-Европейский институт психоанализа, 1993.
14. Клёцина И.С. Гендерная психология и направления ее развития / Клёцина И.С. // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клёциной. - СПб, 2003. - С.44-471.
15. Клёцина И.С. Гендерная социализация / Клёцина И.С./: Учеб. пособие. - СПб, 1998
16. Клёцина И.С. Психология гендерных отношений./ Клёцина И.С. / Автореферат дис. ... доктора психол. наук. - СПб., 2004. - 39 с
17. Кон И.С. Психология половых различий / Кон И.С. // Психология индивидуальных различий: Тексты. М.: МГУ, 1982. С.78-83.
18. Кошенова М.И. Влияние гендерных стереотипов на качество межличностного общения / Кошенова М.И. // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клёциной. - СПб, 2003. - С.185-195.
19. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975.
20. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. - М.: Изд-во МГУ, 1997.
21. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. М., 1959
22. Слотина Г. А. Психология личности . Учебное пособие- СПб.: Питер.
23. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. - М., 1989.
24. Фельдштейн Д.И. Хрестоматия по возрастной психологии - М.: Институт практической психологии, 1996. - 304 с
25. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. М.: Наука, 1989. 456 с.
26. Хоткиной З., Н.Пушкаревой, Е. Трофимовой. Женщина. Гендер. Культура Под ред. - М.: МЦГИ, 1999. - 368 с.
27. Чирикова А.Е., Кричевская О.Н. Женщина - руководитель: деловые стратегии и образ "Я" / Чирикова А.Е., // Социологические исследования (СоцИс). - 1999. - №11.
28. Чирикова А.Е., Кричевская О.Н. Социально-психологическое становление женского предпринимательства / Чирикова А.Е./ . - М, 1996.

29. Эльконин Д.Б. Психология развития / Эльконин Д.Б./ : Учеб. пособие для студ. вузов.- М., 2001.
30. Энтони Гидденс. Гендерная социология— (Серия «Учебное пособие»).
31. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эриксон Э./ . М.: Прогресс, 1996. 338
32. Юнг К. Г., Подход к бессознательному //Архетип и символ, М., Ренессанс, 1991, стр.65

ДОДАТКИ

Додаток А

Инструкция: Возле утверждения с которым вы согласны, поставьте «+». Возле утверждения с которым вы не согласны поставьте «-».

1. Мои слова довольно редко расходятся с делом.
2. Случайному человеку я скорее всего покажусь человеком приятным.
3. К чужим проблемам я всегда отношусь с тем же пониманием, что и к своим.
4. У меня нередко возникает чувство, что то, о чем я с собой мысленно разговариваю,— мне неприятно.
5. Думаю, что все мои знакомые относятся ко мне с симпатией.
6. Самое разумное, что может сделать человек в своей жизни,—это не противиться собственной судьбе.
7. У меня достаточно способностей и энергии воплотить в жизнь задуманное.
8. Если бы я раздвоился, то мне было бы довольно интересно общаться со своим двойником.
9. Я не способен причинять душевную боль самым родным и любимым людям.
10. Я считаю, что не грех иногда пожалеть самого себя.
11. Совершив какой-то промах, я часто не могу понять, как же мне могло прийти в голову, что из задуманного могло получиться что-нибудь хорошее.
12. Чаще всего я одобряю свои планы и поступки.
13. В моей личности есть, наверное, что-то такое, что способно вызвать у других острую неприязнь.
14. Когда я пытаюсь оценить себя, я прежде всего вижу свои недостатки.
15. У меня не получается быть для любимого человека интересным длительное время.
16. Можно сказать, что я ценю себя достаточно высоко.
17. Мой внутренний голос редко подсказывает мне то, с чем бы я в конце концов не согласился.
18. Многие мои знакомые не принимают меня так уж всерьез.
19. Бывало, и не раз, что я сам остро ненавидел себя.
20. Мне очень мешает недостаток энергии, воли и целеустремленности.
21. В моей жизни возникали такие обстоятельства, когда я шел на сделку с собственной совестью.
22. Иногда я сам себя плохо понимаю.

23. Порой мне мучительно больно общаться с самим собой.
24. Думаю, что без труда смог бы найти общий язык с любым разумным и знающим человеком.
25. Если я отношусь к кому-нибудь с укоризной, то прежде всего к самому себе.
26. Иногда я сомневаюсь, можно ли любить меня по-настоящему.
27. Нередко мои споры с самим собой обрываются мыслью, что все равно выйдет не так, как я решил.
28. Мое отношение к самому себе можно назвать дружеским.
29. Вряд ли найдутся люди, которым я не по душе.
30. Часто я не без издевки подшучиваю над собой.
31. Если бы мое второе «Я» существовало, то для меня это был бы довольно скучный партнер по общению.
32. Мне представляется, что я достаточно сложился как личность, и поэтому не трачу много сил на то, чтобы в чем-то стать другим.
33. В целом меня устраивает то, какой я есть.
34. К сожалению, слишком многие не разделяют моих взглядов на жизнь.
35. Я вполне могу сказать, что уважаю сам себя.
36. Я думаю, что имею умного и надежного советчика в себе самом.
37. Сам у себя я довольно часто вызываю чувство раздражения.
38. Я часто, но довольно безуспешно пытаюсь в себе что-то изменить.
39. Я думаю, что моя личность гораздо интереснее и богаче, чем это может показаться на первый взгляд.
40. Мои достоинства вполне перевешивают мои недостатки.
41. Я редко остаюсь непонятым в самом важном для меня.
42. Думаю, что другие в целом оценивают меня достаточно высоко.
43. То, что со мной случается,— это дело моих собственных рук.
44. Если я спорю с собой, то уверен, что найду единственно правильное решение.
45. Когда со мной случаются неприятности, как правило, я говорю: «И поделом тебе».
46. Я не считаю, что достаточно духовно интересен для того, чтобы быть притягательным для многих людей.
47. У меня нередко возникает сомнение, а таков ли я на самом деле, каким себе представляюсь.
48. Я не способен на измену даже в мыслях.

49. Чаще всего я думаю о себе с дружеской иронией.
50. Мне кажется, что мало кто может подумать обо мне плохо.
51. Уверен, что на меня можно положиться в самых ответственных делах.
52. Я могу сказать, что в целом я контролирую свою судьбу.
53. Я никогда не выдаю понравившиеся мне чужие мысли за свои.
54. Каким бы я ни казался окружающим, я-то знаю, что в глубине души я лучше, чем большинство других.
55. Я хотел бы оставаться таким, какой я есть.
56. Я всегда рад критике в свой адрес, если она обоснована и справедлива.
57. Мне кажется, что если бы было больше таких людей, как я, то жизнь изменилась бы в лучшую сторону.
58. Мое мнение имеет достаточный вес в глазах окружающих.
59. Что-то мешает мне понять себя по-настоящему.
60. Во мне есть немало того, что вряд ли вызывает симпатию.
61. В сложных обстоятельствах я обычно не жду, пока проблемы разрешатся сами собой.
62. Иногда я пытаюсь выдать себя не за того, кто я есть.
63. Быть снисходительным к собственным слабостям вполне естественно.
64. Я убедился, что глубокое проникновение в себя,— малоприятное и довольно рискованное занятие.
65. Я никогда не раздражаюсь и не злюсь без особых на то причин.
66. У меня бывали такие моменты, когда я понимал, что и меня есть за что презирать.
67. Я часто чувствую, что мало влияю на то, что со мной происходит.
68. Именно богатство и глубина моего внутреннего мира и определяют мою ценность как личности.
69. Долгие споры с собой чаще оставляют горький осадок в моей душе, чем приносят облегчение.
70. Думаю, что общение со мной доставляет людям искреннее удовольствие.
71. Если говорить откровенно, иногда я бываю очень неприятен.
72. Можно сказать, что я себе нравлюсь.
73. Я — человек ненадежный.
74. Осуществление моих желаний мало зависит от везения.
75. Мое внутреннее «Я» всегда мне интересно.

76. Мне очень просто убедить себя не расстраиваться по пустякам.
77. Близким людям свойственно меня недооценивать.
78. У меня в жизни нередко бывают минуты, когда я сам себе противен.
79. Мне кажется, что я все-таки не умею злиться на себя по-настоящему.
80. Я убедился, что в серьезных делах на меня лучше не рассчитывать.
81. Порой мне кажется, что я какой-то странный.
82. Я не склонен пасовать перед трудностями.
83. Мое собственное «Я» не представляется мне чем-то достойным глубокого внимания.
84. Мне кажется, что, глубоко обдумывая свои внутренние проблемы, я научился гораздо лучше себя понимать.
85. Сомневаюсь, что вызываю симпатию у большинства окружающих.
86. Мне случалось совершать такие поступки, которым вряд ли можно найти оправдание.
87. Где-то в глубине души я считаю себя слабаком.
88. Если я искренне обвиняю себя в чем-то, то, как правило, обличительного запала хватает ненадолго.
89. Мой характер, каким бы он ни был, вполне меня устраивает.
90. Я вполне представляю себе, что меня ждет впереди.
91. Иногда мне бывает трудно найти общий язык со своим внутренним «Я».
92. Мои мысли о себе по большей части сводятся к обвинениям в собственный адрес.
93. Я не хотел бы сильно меняться даже в лучшую сторону, потому что каждое изменение — это потеря какой-то дорогой частицы самого себя.
94. В результате моих действий слишком часто получается совсем не то, на что я рассчитывал.
95. Вряд ли во мне есть что-то, чего бы я не знал.
96. Мне еще многого не хватает, чтобы с уверенностью сказать себе: «Да, я вполне созрел как личность».
97. Во мне вполне мирно уживаются как мои достоинства, так и мои недостатки.
98. Иногда я оказываю «бескорыстную» помощь людям только для того, чтобы лучше выглядеть в собственных глазах.
99. Мне слишком часто и безуспешно приходится оправдываться перед самим собой.
100. Те, кто меня не любит, просто не знают, что я за человек.

101. Убедить себя в чем-то не составляет для меня особого труда.
102. Я не испытываю недостатка в близких и понимающих меня людях.
103. Мне кажется, что мало кто уважает меня по-настоящему.
104. Если не мелочиться, то в целом меня не в чем упрекнуть.
105. Я сам создал себя таким, каков я есть.
106. Мнение других обо мне вполне совпадает с моим собственным.
107. Мне бы очень хотелось во многом себя переделать.
108. Ко мне относятся так, как я того заслуживаю.
109. Думаю, что моя судьба сложится все равно не так, как бы мне хотелось теперь.
110. Уверен, что в жизни я на своем месте.

Додаток Б

Инструкция: Вам будут предложены утверждения, касающиеся Вашего характера. Если Вы согласны с утверждением, рядом с его номером поставьте знак <+> (<да>),

если нет - знак <-> (<нет>). Над вопросами долго не думайте, правильных и неправильных ответов нет.

ТЕКСТ ОПРОСНИКА

1. У Вас часто веселое и беззаботное настроение?
2. Вы чувствительны к оскорблениям?
3. Бывает ли так, что у Вас на глаза наворачиваются слезы в кино, театре, в беседе и пр.?
4. Сделав что-то. Вы сомневаетесь, все ли сделано правильно до тех пор, пока еще раз не убедитесь в том, что все сделано правильно?
5. В детстве Вы были таким же отчаянным и смелым, как все Ваши сверстники?
6. Часто ли у Вас меняется настроение от состояния безразличия до отвращения к жизни?
7. Являетесь ли Вы центром внимания в коллективе, в компании?
8. Бывает ли так, что Вы беспричинно находите в таком ворчливом настроении, что с Вами лучше не разговаривать?
9. Вы серьезный человек?
10. Способны ли Вы восторгаться, восхищаться чем-либо?
11. Предприимчивы ли Вы?
12. Вы быстро забываете, если Вас кто-то оскорбит?
13. Мягкосердечны ли Вы?
14. Опуская письмо в почтовый ящик, проверяете ли Вы, проводя рукой по щели ящика, что письмо полностью упало?
15. Стремитесь ли Вы считаться в числе лучших сотрудников?
16. Бывало ли Вам страшно в детстве во время грозы или при встрече с незнакомой собакой, а может, такое чувство бывает и теперь?
17. Стремитесь ли Вы во всем и всюду соблюдать порядок?
18. Зависит ли Ваше настроение от внешних обстоятельств?
19. Любят ли Вас Ваши знакомые?
20. Часто ли у Вас бывает чувство сильного внутреннего беспокойства, ощущение возможной беды, неприятности?
21. У Вас часто бывает несколько подавленное настроение?

22. Бывали ли у Вас хотя бы один раз истерики или нервные срывы?
23. Трудно ли Вам усидеть на одном месте?
24. Если по отношению к Вам несправедливо поступили, энергично ли Вы отстаиваете свои интересы?
25. Можете ли Вы нарезать курицу, овцу?
26. Раздражает ли Вас, если дома занавес или скатерть висят неровной Вы сразу же стремитесь поправить их?
27. В детстве Вы боялись оставаться один в доме?
28. Часто ли у Вас беспричинно меняется настроение?
29. Всегда ли Вы стремитесь быть достаточно сильным специалистом в своем деле?
30. Быстро ли Вы начинаете злиться или впадать в гнев?
31. Можете ли Вы быть совсем веселым?
32. Бывает ли так, что ощущение полного счастья буквально пронизывает Вас?
33. Как Вы думаете, получился бы из Вас ведущий, конферансье в концерте, представлении?
34. Вы обычно высказываете свое мнение достаточно откровенно и недвусмысленно?
35. Вам трудно переносить вид крови? Не вызывает ли это у Вас неприятного ощущения?
36. Любите ли Вы работу, где необходима высокая личная ответственность?
37. Склонны ли Вы защищать тех, по отношению к которым поступили, на Ваш взгляд, несправедливо?
38. Вам трудно, страшно спускаться в темный подвал?
39. Предпочитаете ли Вы работу, где необходимо действовать быстро, но не требуется высокого ее качества?
40. Общительный ли Вы человек?
41. В школе Вы охотно декламировали стихи?
42. Убегали ли Вы в детстве из дома?
43. Кажется ли Вам жизнь трудной?
44. Бывает ли так, что после конфликта или обиды Вы были до того расстроены, что заниматься делом казалось просто невыносимо?
45. Можно ли сказать, что при неудаче Вы не теряете чувства юмора?
46. Предпринимаете ли Вы первым шаги к примирению, если Вас кто-нибудь обидел?
47. Вы очень любите животных?
48. Возвращаетесь ли Вы, чтобы убедиться, что оставили дом или рабочее место в порядке?
49. Преследуют ли Вас неясная мысль о том, что с Вами, вашими близкими может случиться что-то страшное?

50. Считаете ли Вы, что Ваше настроение очень изменчиво?
51. Трудно ли Вам докладывать, выступать перед аудиторией?
52. Можете ли Вы ударить обидчика, если он Вас оскорбит?
53. У Вас большая потребность в общении с другими людьми?
54. Вы относитесь к тем, кто при разочаровании впадали в глубокое отчаяние?
55. Вам нравится работа, требующая энергичной организаторской деятельности?
56. Настойчиво ли Вы добиваетесь намеченной цели, если на пути к ней приходится преодолевать массу препятствий?
57. Может ли трагический фильм взволновать Вас так, что на глазах выступят слезы?
58. Часто ли Вам трудно уснуть из-за того, что проблемы предыдущего или будущего дня все время крутятся у Вас в голове?
59. В школе Вы иногда подсказывали своим товарищам или давали им списывать?
60. Требуется ли Вам большое напряжение, чтобы ночью пройти через кладбище?
61. Тщательно ли Вы следите за тем, чтобы каждая вещь в Вашей квартире была точно на одном и том же месте?
62. Бывает ли так, что перед сном у Вас хорошее настроение, а утром Вы встаете мрачным?
63. Легко ли Вы привыкаете к новым ситуациям?
64. Бывают ли у Вас головные боли?
65. Вы часто смеетесь?
66. Можете ли Вы быть приветливым с теми, кого явно не цените, не любите, не уважаете?
67. Вы подвижный человек?
68. Вы очень переживаете из-за несправедливости?
69. Вы настолько любите природу, что можете назвать себя ее другом?
70. Уходя из дому или ложась спать. Вы проверяете, погашен ли везде свет и заперты ли двери?
71. Вы очень боязливы?
72. Изменится ли Ваше настроение при приеме алкоголя?
73. Раньше Вы охотно участвовали в кружках художественной самодеятельности, а может, и сейчас участвуете?
74. Вы расцениваете жизнь скорее пессимистично, нежели радостно?
75. Часто ли Вас тянет попутешествовать?
76. Может ли Ваше настроение измениться так резко, что состояние радости вдруг сменяется угрюмой подавленностью?
77. Легко ли Вам удастся поднять настроение подчиненных?
78. Долго ли Вы переживаете обиду?

79. Переживаете ли Вы долгое время горести других людей?
80. Часто ли, будучи школьником, Вы переписывали страницы в Вашей тетради, если в ней допускали пометки?
81. Относите ли Вы к людям скорее с недоверием и осторожностью, чем с доверчивостью?
82. Часто ли Вы видите страшные сны?
83. Бывает ли, что Вы остерегаетесь того, что можете броситься под колеса проходящего поезда?
84. В веселой компании вы обычно веселы?
85. Способны ли Вы отвлечься от трудной проблемы, требующей обязательного решения?
86. Вы становитесь менее сдержанным и чувствуете себя более свободно, если примете алкоголь?
87. В беседе Вы скупы на слова?
88. Если бы Вам необходимо было играть на сцене. Вы смогли бы так войти в роль, что забыли бы о том, что это только игра?

Додаток В

1. Обычно мне очень скучно.	3 2 1 0 1 2 3	Обычно я полон энергии.
2. Жизнь кажется мне всегда волнующей и захватывающей.	3 2 1 0 1 2 3	Жизнь кажется мне совершенно спокойной и рутинной.
3. В жизни я не имею определенных целей и намерений.	3 2 1 0 1 2 3	В жизни я имею очень ясные цели и намерения.
4. Моя жизнь представляется мне крайне бессмысленной и бесцельной.	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь представляется мне вполне осмысленной и целеустремленной.
5. Каждый день кажется мне всегда новым и непохожим на другие.	3 2 1 0 1 2 3	Каждый день кажется мне совершенно похожим на все другие.
6. Когда я уйду на пенсию, я займусь интересными вещами, которыми всегда мечтал заняться.	3 2 1 0 1 2 3	Когда я уйду на пенсию, я постараюсь не обременять себя никакими заботами.
7. Моя жизнь сложилась именно так, как я мечтал.	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь сложилась совсем не так, как я мечтал
8. Я не добился успехов в осуществлении своих жизненных планов.	3 2 1 0 1 2 3	Я осуществил многое из того, что было мною запланировано в жизни.
9. Моя жизнь пуста и неинтересна.	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь наполнена интересными делами.
10. Если бы мне пришлось подводить сегодня итог моей жизни, то я бы сказал, что она была вполне осмысленной.	3 2 1 0 1 2 3	Если бы мне пришлось сегодня подводить итог моей жизни, то я бы сказал, что она не имела смысла.
11. Если бы я мог выбирать, то я бы построил свою жизнь совершенно иначе.	3 2 1 0 1 2 3	Если бы я мог выбирать, то я бы прожил жизнь еще раз так же, как живу сейчас.
12. Когда я смотрю на окружающий меня мир, он часто приводит меня в растерянность и беспокойство	3 2 1 0 1 2 3	Когда я смотрю на окружающий меня мир, он совсем не вызывает у меня беспокойства и растерянности.
13. Я человек очень обязательный	3 2 1 0 1 2 3	Я человек совсем не обязательный.
14. Я полагаю, что человек имеет возможность осуществить свой жизненный выбор по своему желанию.	3 2 1 0 1 2 3	Я полагаю, что человек лишен возможности выбирать из-за влияния природных способностей и обстоятельств.
15. Я определенно могу назвать себя целеустремленным человеком.	3 2 1 0 1 2 3	Я не могу назвать себя целеустремленным человеком.
16. В жизни я еще не нашел своего призвания и ясных целей.	3 2 1 0 1 2 3	В жизни я нашел свое призвание и цели.
17. Мои жизненные взгляды еще не определились.	3 2 1 0 1 2 3	Мои жизненные взгляды вполне определились.
18. Я считаю, что мне удалось найти призвание и интересные цели в жизни.	3 2 1 0 1 2 3	Я едва ли способен найти призвание и интересные цели в жизни.
19. Моя жизнь в моих руках, и я сам управляю ею.	3 2 1 0 1 2 3	Моя жизнь не подвластна мне и она управляется внешними событиями.
20. Мои повседневные дела приносят мне удовольствие и удовлетворение.	3 2 1 0 1 2 3	Мои повседневные дела приносят мне сплошные неприятности и переживания.

Инструкция: Вам предложены вопросы на которые вам нужно ответить “да или нет”. Свои ответы ставьте возле вопросов.

Вопросы:

1. Сам процесс выполняемой работы увлекает Вас больше, чем этап ее завершения?
2. Для достижения цели Вы обычно не жалеете сил?
3. Вам часто говорят, что Вы больше думаете о других, чем о себе?
4. Вы обычно много времени уделяете своей особе?
5. Вы обычно долго не решаетесь начать делать то, что Вам не интересно, даже если это необходимо?
6. Вы уверены, что настойчивости в Вас больше, чем способностей?
7. Вам легче просить за других, чем за себя?
8. Вы считаете, что человек сначала должен думать о себе, а потом уже о других?
9. Заканчивая интересное дело. Вы часто сожалеете о том, что интересная работа уже завершена, а с ней жаль расставаться?
10. Вам больше нравятся деятельные люди, способные достигать результата, чем просто добрые и отзывчивые?
11. Вам трудно отказать людям, когда они Вас о чем-либо просят?
12. Для себя Вы делаете что-либо с большим удовольствием, чем для других?
13. Вы испытываете удовольствие от игры, в которой не нужно думать о выигрыше?
14. Вы считаете, что успехов в Вашей жизни больше, чем неудач?
15. Вы часто стараетесь оказать людям услугу, если у них случилась беда или неприятности?
16. Вы убеждены, что не нужно для кого-либо сильно напрягаться?
17. Вы более всего уважаете людей, способных увлечься делом по-настоящему?
18. Вы часто завершаете работу вопреки неблагоприятной обстановке, нехватке времени, помехам со стороны?
19. Для себя у Вас обычно не хватает ни времени, ни сил?
20. Вам трудно заставить себя сделать что-то для других?
21. Вы часто начинаете одновременно много дел и не успеваете закончить их до конца?
22. Вы считаете, что имеете достаточно сил, чтобы рассчитывать на успех в жизни?
23. Вы стремитесь как можно больше сделать для других людей?

24. Вы убеждены, что забота о других часто идет в ущерб себе?
25. Можете ли Вы увлечься делом настолько, что забываете о времени и о себе?
26. Вам часто удается довести начатое дело до конца?
27. Вы убеждены, что самая большая ценность в жизни - жить интересами других людей?
28. Вы можете назвать себя эгоистом?
29. Бывает, что Вы, увлекаясь деталями, углубляясь в них, не можете закончить начатое дело?
30. Вы избегаете встреч с людьми, не обладающими деловыми качествами?
31. Ваша отличительная черта - бескорыстие?
32. Свободное время Вы используете для своих увлечений?
33. Вы часто загружаете свой отпуск или выходные дни работой из-за того, что кому-то обещали что-либо сделать?
34. Вы осуждаете людей, которые не умеют позаботиться о себе?
35. Вам трудно решиться использовать усилия человека в своих интересах?
36. Вы часто просите людей сделать что-либо из корыстных побуждений?
37. Соглашаясь на какое-либо дело. Вы больше думаете о том, насколько оно Вам интересно?
38. Стремление к результату в любом деле - Ваша отличительная черта?
39. Ваша отличительная черта - умение помочь другим людям?
40. Вы способны сделать максимальные усилия лишь за хорошее вознаграждение?

2-часть

Вопросы:

1. Вы согласны, что самое главное в жизни - быть мастером своего дела?
2. Вы более всего дорожите возможностью самостоятельного выбора решения?
3. Ваши знакомые считают Вас властным человеком?
4. Вы согласны, что люди, которые не умеют заработать деньги, не стоят уважения?
5. Творческий труд для Вас является главным наслаждением в жизни?
6. Основное стремление в Вашей жизни - свобода, а не власть и деньги?
7. Вы согласны, что иметь власть над людьми - наиболее важная ценность?
8. Ваши друзья состоятельные в материальном отношении люди?
9. Вы стремитесь, чтобы все вокруг Вас были заняты увлекательным делом?

10. Вам всегда удается следовать своим убеждениям вопреки требованиям со стороны?
11. Считаете ли Вы, что самое важное качество для власти -это ее сила?
12. Вы уверены, что все можно купить за деньги?
13. Вы выбираете друзей по деловым качествам?
14. Вы стараетесь не связывать себя различными обязательствами перед другими людьми?
15. Вы испытываете чувство негодования, если кто-либо не подчиняется требованиям?
16. Деньги куда надежнее, чем власть и свобода?
17. Вам бывает невыносимо скучно без любимой работы?
18. Вы убеждены, что каждый должен обладать свободой в рамках закона?
19. Вам легко заставить людей делать то, что Вы хотите?
20. Вы согласны, что лучше иметь высокую зарплату, чем высокий интеллект?
21. В жизни Вас радует только отличный результат работы?
22. Самое главное стремление в Вашей жизни — быть свободным?
23. Вы считаете себя способным руководить большим коллективом?
24. Является ли для Вас заработок главным стремлением в жизни?
25. Любимое дело для Вас ценнее, чем власть и деньги?
26. Вам обычно удается отвоевать свое право на свободу?
27. Испытываете ли Вы жажду власти, стремление руководить?
28. Вы согласны, что деньги <не пахнут> и неважно, как они заработаны?
29. Даже бывая на отдыхе, Вы не можете не работать?
30. Вы готовы многим жертвовать, чтобы быть свободным?
31. Вы чувствуете себя хозяином в своей семье?
32. Вам трудно ограничить себя в денежных средствах?
33. Ваши друзья и знакомые ценят Вас как специалиста?
34. Люди, ущемляющие Вашу свободу, вызывают у Вас наибольшее негодование?
35. Власть может заменить Вам многие другие ценности?
36. Вам обычно удается накопить нужную сумму денег?
37. Труд - наибольшая ценность для Вас?
38. Вы уверенно и непринужденно чувствуете себя среди незнакомых людей?
39. Вы согласны ущемить свободу, чтобы обладать властью?

40. Наиболее сильное потрясение для Вас — отсутствие денег?

Додаток Д

Инструкция: Оцените по пятибалльной системе выраженность у себя нижеприведенных качеств. 1 балл - качество отсутствует; 5 баллов - качество выражено в наибольшей степени.

Качества	Балл	Качества	Балл
Агрессивность		Понимание других	
Высокомерие		Деликатность	
Самоуверенность		Действия в согласии с другими	
Властность		Зависимость	
Самонадеянность		Эмоциональность	
Циничность		Легкая возбудимость	
Осторожность		Тревожность	
Доминирование		Женственность	
Инициативность		Непостоянство	
Убедительность		Способность прощать	
Предусмотрительность		Дружелюбие	
Открытость		Легкомысленность	
Значительность		Стремление помогать	
Практичность		Скромность	
Трудолюбие		Хвастовство	
Остроумие		Чувствительность	
Изобретательность		Сентиментальность	
Мужественность		Искренность	
Прямота		Покорность	
Проницательность		Сочувствие	
Строгость		Болтливость	
Сила		Робость	
Выносливость		Теплота	

Мстительность		Заботливость	
---------------	--	--------------	--